

ГНОСЕОЛОГІЯ, АКСІОЛОГІЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 340.12

doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.52>

Бандура О. О. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8043-0988>

Гносеологія права як складова філософської гносеології (загальні міркування)

Мета статті полягає в тому, щоб привернути увагу сучасних учених у галузі філософії права до праць української філософської школи 1960-х років у галузі загальної філософії та філософської гносеології, а також показати, що низка положень гносеології права є складовою відповідних положень філософської гносеології, і що діалектичні взаємозв'язки правової гносеології з правовими антропологією, праксеологією, аксіологією та онтологією зумовлені діалектичними взаємозв'язками філософської гносеології з філософськими антропологією, праксеологією, аксіологією та онтологією. Деякі дослідники розглядають зв'язки правової гносеології з іншими філософсько-правовими дисциплінами, передусім з правовою онтологією (зокрема, А. М. Бернюков, М. М. Прохоров, О. С. Тарасов), але правова гносеологія має діалектичні зв'язки також з правовими антропологією, праксеологією та аксіологією. В. В. Кузьменко аналізує питання про єдність правових онтології, антропології, аксіології та гносеології, проте тільки у зв'язку з філософсько-правовою концепцією Фоми Аквінського питання треба ставити ширше. **Методологія.** Методи дослідження зумовлені його характером. У статті використано передусім діалектичний та системно-структурний методи, методи логіки. **Наукова новизна** статті полягає в приверненні уваги сучасних фахівців у галузі філософії права до здобутків української філософської школи 60-х років XX століття, оскільки їх можна й треба поширити на філософію права загалом і на правову гносеологію зокрема. Органічні взаємозв'язки правової гносеології з іншими основними розділами філософії права зумовлені наявністю органічних взаємозв'язків філософської гносеології з відповідними загальнофілософськими дисциплінами. **Висновки.** Фахівцям з філософії права слід глибше дослідити спадщину українських філософів-шістдесятників, а також діалектику правової гносеології, антропології, праксеології, аксіології та онтології.

Ключові слова: гносеологія права; філософська гносеологія; філософія права; правове пізнання; суб'єкт; об'єкт; істина; теорія; ідея; діалектика.

Вступ

Актуальність теми статті полягає у тому, що гносеологія права (правова гносеологія) належить до основних розділів філософії права й одночасно є складовою загальної (філософської) гносеології, яка зі свого боку є складовою загальної філософії. Остання з необхідністю долучає до свого предметного поля пізнавальні процеси.

Проблеми гносеології права та філософської гносеології стали предметом досліджень багатьох вчених. Передусім, це академік П. В. Копнін («Діалектика як логіка і теорія пізнання», 1973; «Діалектика, логіка, наука», 1973; «Гносеологічні та логічні основи науки», 1974); академік В. І. Шинкарук («Єдність діалектики, логіки і теорії пізнання. Вступ до діалектичної логіки», 1977). До цього кола дослідників також належать: Д. Ллойд («Ідея права. Репресивне зло чи соціальна необхідність?», 2006); А. М. Бернюков («Онтологія та гносеологія правової реальності: сучасний стан проблеми дослідження в Україні», 2014); А. В. Кудрявцева («Розуміння істини в процесуальних галузях права як вираження гносеологічних моделей пізнання», 2006); О. Ложачевська, К. Сидоренко, С. Сіденко («Глобальні закономірності розвитку світового ринку авіаційних перевезень», 2018); А. С. Луньков

(«Філософські підвалини миротворчості: пролегомени до проблеми», 2017); Н. А. Мішанкіна («Прагматика наукового дискурсу», 2015); М. М. Прохоров («Взаємозв'язок онтології та гносеології як проблема сучасної вітчизняної філософії», 2017); М. М. Прохоров («Онтологія, гносеологія та онтогносеологія», 2017); О. Тарасов («Структура міжнародно-правової реальності: онтологічний та гносеологічний аспекти», 2019); О. С. Токовенко («Суб'єктність політичного пізнання: гносеологічний вимір», 2018); І. В. Фат'янов («Державно-правове моделювання: поняття та місце в системі методів теорії держави і права», 2017); Є. А. Фролова («Б. А. Кистяківський як методолог, філософ і соціолог права», 2019); О. М. Халіков підручник («Філософія права», 2017); Ю. С. Хельм'янова («Категорія кажимості на сучасному етапі її вивчення», 2016). Треба назвати колективну монографію «Людина і світ людини. Категорії «людина» і «світ» у системі наукового світогляду», підготовану колективом авторів на чолі з академіком В. І. Шинкаруком (1977). Крім того, слід взяти до уваги такі джерела: Baranov A. V. («The problem of the formation of the basic concepts of matter, motion and energy in the context of the 21st-century gnoseology and ontology», 2018); Dawson Susan «Aristotle's gnoseology and

understanding 'understanding' in practitioner research», 2019); V.V. Kuzmenko («Anthology, anthropology, axiology, gnoseology of Thomas Aquinas law conception», 2019); Midić Ignatije («The basic elements of the Orthodox gnoseology», 2018); Mammadov Aziz, Gurbanov Fuad («Logical and Gnoseology Analysis of Fuzzy Set Theory of Lotfi Zadeh», 2019) та інші. Дослідженням в галузі гносеології права присвячено ряд дисертацій. Статті А. М. Бернюкова, М. М. Прохорова, О. Тарасова розглядають питання щодо зв'язків правової гносеології з правовою онтологією, проте не враховують її зв'язки з правовими антропологією, праксеологією та аксіологією. В. В. Кузьменко розглядає питання про синкретизм, тобто нерозривну єдність правових онтології, антропології, аксіології та гносеології у зв'язку з філософсько-правовою концепцією Фоми Аквінського, але тільки стосовно даної концепції, питання треба ставити ширше. Отже, жодна з цих розвідок не має своїм предметом аналіз гносеології права як складової філософської гносеології, а також діалектичні зв'язки правової гносеології з усіма іншими основними субдисциплінами філософії права (правовими онтологією, антропологією, праксеологією та аксіологією).

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб привернути увагу сучасних фахівців з філософії права до здобутків української філософської школи 60-х років минулого століття в галузі загальної філософії та філософської гносеології, оскільки вони дозволяють краще зрозуміти суть і гуманістичний характер правової гносеології та філософії права загалом.

Крім того, розуміння взаємних відношень філософської гносеології з філософськими онтологією, антропологією, праксеологією та аксіологією мають велике значення для вивчення діалектичних зв'язків між гносеологією права та іншими складовими філософії права – правовими онтологією, антропологією, праксеологією та аксіологією.

Виклад основного матеріалу

Фундатором української філософської школи був академік АН УРСР, член-кореспондент АН СРСР Павло Васильович Копнін. Він очолював Інститут філософії АН УРСР з 1968 до 1971 р., потім став директором Інституту філософії АН СРСР. У центрі його уваги були саме гносеологічні проблеми. Основні його праці – монографії «Діалектика як логіка і теорія пізнання» (1973), «Діалектика, логіка, наука» (1973), «Гносеологічні і логічні основи науки» (1974).

Найповніше його філософсько-гносеологічні погляди представлені у монографії «Гносеологічні і

логічні основи науки». Дослідження проблем філософської гносеології він починає з аналізу світогляду (перша глава). З цим треба погодитись, тому що, звертаючись до дослідження теорії пізнання, слід спершу розв'язати питання щодо пізнаваності світу на рівні світогляду.

Згодом він переходить до основного питання гносеології (друга глава). Автор вважає, що це питання збігається з основним питанням загальної філософії. Це слушна думка, адже основне питання філософії – це основне питання світогляду, і філософія повинна дати його рішення. Теорію пізнання має сенс розглядати лише тоді, коли встановлено, що людина здатна пізнати світ. Відповідно основне питання гносеології права – основне питання філософії права.

П. В. Копнін зауважує: «Перше питання, яке виникає у зв'язку з проблемою пізнання, це питання взагалі про можливість знання, чи може об'єктивна реальність бути даною у свідомості людини... Це становить іншу сторону основного питання філософії. Філософською мовою це питання названо питанням про тотожність мислення і буття... Перша сторона основного питання філософії протиставляє матерію свідомості, друга – ставить питання про їх тотожність, збіг в певному відношенні. Одне неможливе без іншого. Тотожність матерії та свідомості існує тільки в тому випадку, якщо вони в якихось інших межах є абсолютно протилежними» (Korpin, 1974, p. 54-55).

Основне питання філософії права (і гносеології права) також має дві сторони. Перша протиставляє правосвідомість і правову реальність, друга ставить питання про їх тотожність. Народна мудрість виражає останню думку такими словами: «крайнощі сходяться». У сфері права реальність (правова) стає тотожною правосвідомості, якщо правова реальність є повною реалізацією змісту правосвідомості, а ця остання стає тотожною правовій реальності, коли вона повністю досягає цю реальність.

Необхідно зазначити, що існують два формулювання основного питання філософії права, оскільки вона є одночасно субдисципліною і загальної філософії, і правознавства. Як субдисципліна філософії вона є поширенням філософських досліджень на сферу права. Її основне питання є складовою основного питання загальної філософії та є питанням про відношення людини як правової істоти та світу права. Як субдисципліна правознавства філософія права є самоусвідомленням права. Основним її питанням є питання: «Що є право?». Йдеться про суть права, причини його виникнення та розвитку, його роль у суспільному житті тощо, загалом про світ права в широкому розумінні. Основні компоненти світу права – правосвідомість, норми та інститути права, правовідносини. Постає питання щодо причин

розвитку права. Внутрішньою такою причиною є суперечність між правосвідомістю та результатами її втілення у суспільну реальність, правовою реальністю – нормами та інститутами права та правовідносинами, між правовим належним і правовим суцільним. Іншими словами, правознавці, вибудовуючи філософію права, приходять до тієї самої картини, що й філософи. В обох випадках йдеться про суть права як особливого аспекту суспільного життя.

У цій статті гносеологію права розглянуто як субдисципліну філософської гносеології. Її основне питання – питання про відношення правосвідомості та правової реальності. Вони є протилежностями, суперечать одне одному. Конструктивний спосіб розв'язання суперечностей, який сприяє подальшому розвитку права, – гармонізація протилежностей, приведення їх до відповідності одне одному. Якщо зміст право-свідомості, правове знання відповідає правовій реальності, то це означає, що воно є істинним. Категорія істини є центральною категорією філософської гносеології та гносеології права.

Для П. В. Копніна стосовно розв'язання основного питання філософії поняття свідомості є протилежністю щодо поняття матерії. Якщо матерія, за його міркуваннями, – це об'єктивна реальність, незалежна від свідомості, то свідомість становить іншу, не об'єктивну, а суб'єктивну реальність; таким чином, поняття реальності об'єднує і матерію, і свідомість, його можна розуміти як єдність протилежностей двох реальностей: об'єктивної та суб'єктивної (Kornin, 1974, p. 51-52).

Варто звернутись і до такої думки В. І. Шинкарука: «По відношенню до окремого індивіда, що формується, уся система людського мислення і людських знань виступає як незалежна від нього об'єктивна основа його освіти і його власної духовної творчості» (Shinkaruk, 1977, p. 179).

Ідеальне та матеріальне як найглибші сутності світу реалізовані й у сфері права. Ідеальне тут втілене у правосвідомості, а матеріальне як її протилежність – у тій частині сфери права, яка протистоїть правосвідомості, тобто у правових нормах, інститутах та правовідносинах. Питання про відношення між ними – це основне питання філософії права як складової загальної філософії. Правосвідомість становить суб'єктивну реальність, а правові норми, інститути та відносини – об'єктивну. Останні справді є об'єктивною реальністю для кожного нового покоління. Їхні автори (попередні покоління) мали об'єктивну потребу в їх створенні, це було необхідним для виживання суспільства.

Правові норми та інститути, а також правовідносини слід вважати об'єктивною

реальністю, яка протистоїть правосвідомості окремої людини. Для суспільної правосвідомості правові норми та інститути, а також правовідносини мають об'єктивно-суб'єктивний характер – об'єктивний тією мірою, якою вони були створені раніше (збереглися від минулого), і суб'єктивний тією мірою, якою вони є продуктом творчості суспільства на новому етапі його розвитку.

У монографії «Гносеологічні та логічні основи науки» П. В. Копнін розвиває таке міркування: «Визначаючи матерію, вирішуючи основне питання філософії, ми одночасно визначаємо і свідомість. Причому це характерно не тільки для матерії та свідомості, а й для інших категорій діалектичного матеріалізму: явища та сутності, форми й змісту, випадковості та необхідності, кількості та якості тощо. Нічого не можна сказати про сутність, не встановлюючи її ставлення до явища; одне є змістом, випадковістю, кількістю тощо тільки тому, що інше виступає формою, необхідністю, якістю тощо» (Kornin, 1974, p. 52).

Можна сказати і так: визначаючи свідомість, ми одночасно визначаємо й матерію. У філософії права, визначаючи правосвідомість, окреслюємо й правову реальність. Людина як правова істота справді створює правову реальність у відповідності до своєї правосвідомості. Це справедливо як щодо норм та інститутів права, так і щодо правовідносин.

П. В. Копнін вважає, що кожна окрема людина змушена в процесі навчання або власного дослідження набувати знання заново й тому виникає потреба в процесі набуття та розвитку знань, який називаємо пізнанням (Kornin, 1974, p. 54). З позицій гносеології права кожна окремо взята правова людина набуває знання (правове знання) заново, що зумовлює потребу в процесі здобуття й удосконалення знань, тобто в процесі правового пізнання.

Звернімось до такого міркування фундатора української філософської школи: «Гносеологія не може зупинитися в розумінні свідомості на протиставленні її матерії. З певної сторони вона починає глибше аналізувати її. Цією стороною є свідомість як знання про щось, що знаходиться поза нею, тобто про об'єктивну реальність. ...Явища свідомості як суб'єктивної реальності, протилежної матерії, можуть бути і несвідомими в тому сенсі, що не всі вони усвідомлюються людиною. Але свідомість без усвідомлення взагалі не існує» (Kornin, 1974, p. 52-53).

Гносеологія права також повинна глибоко аналізувати правосвідомість й аналізує її як знання про щось, що перебуває поза нею, тобто про правову реальність. Правосвідомість також містить правові емоції, почуття тощо, але їх буде втілено у правову реальність тільки після їх усвідомлення. П. В. Копнін висловлює думку, що у свідомості виражено ставлення людини до свого буття та природи, їх знання. Але щоб до

чогось якось ставитися, пише він, треба це щось мати у свідомості, тобто мати якесь знання про суспільне буття і природу (Korpiń, 1974, р. 53). Стосовно ґносеології права це означає, що правосвідомість повинна містити знання про правову реальність та про себе саму. (Водночас варто зазначити, що правосвідомість та правова реальність, на нашу думку, виникають одночасно.)

Далі П. В. Копнін зазначає: «Рівень свідомості визначається досягнутим знанням і його розумінням, усвідомленням. Тому розвиток свідомості передбачає безперервний процес пізнання, збагачення свідомості новим знанням» (Korpiń, 1974, р. 54). Це можна сказати й про розвиток правосвідомості та необхідність безперервного правового пізнання.

П. В. Копнін розглядає питання про суб'єкт та об'єкт пізнання. Він доводить, що «справжнім суб'єктом пізнання й дії виступає суспільство, а не окремий індивідуум» (Korpiń, 1974, р. 69). Це положення впливає з відомої тези К. Маркса, що сутність людини не є абстрактом, притаманним окремому індивіду, вона є сукупністю усіх суспільних відносин. Обґрунтовуючи твердження про винятково соціальну сутність особистості вченого, П. В. Копнін називає теореми Піфагора, Геделя, закони Архімеда, Ньютона, теорії Ейнштейна, Павлова та інші наукові досягнення. Його думка полягає в тому, що «кожний з них за всієї своєї геніальності міг зробити тільки те, що було можливо на основі наявної суспільної практики» (Korpiń, 1974, р. 68).

Проте зазначених досягнень могло б не бути (чи, принаймні, вони були б здійснені пізніше), якби не особиста геніальність цих вчених. Тому справжнім суб'єктом пізнання треба визнати вченого (чи групу вчених) в єдності з суспільством. В. І. Шинкарук пише: «Історичний суб'єкт пізнання – це суспільство в людині та людина в суспільстві. Суб'єкт – діалектична єдність загального й особливого, суспільного та індивідуального» (Shinkaruk, 1977, р. 187). Подібна ситуація є й у розвитку права. Автори усіх досягнень у цій сфері здійснили їх як представники суспільства, в діалектичній єдності з ним.

Розвиваючи далі свої міркування, фундатор української філософської школи переходить до питання щодо об'єкта пізнання та його зв'язків із суб'єктом. Він пише: «Суспільний характер носить не тільки суб'єкт, але й об'єкт пізнання» (Korpiń, 1974, р. 70). На особливу увагу заслуговує такий висновок: «Суб'єкт і об'єкт – співвідносні категорії, подібно до сутності та явища, змісту і форми. Вести мову про одну з них, не виявляючи відношення до іншої, неможливо. У цьому сенсі цілком припустиме твердження: нема суб'єкта без об'єкта та об'єкта без суб'єкта» (Korpiń, 1974, р. 73).

Цей висновок прямо суперечить поглядам В.І. Леніна. У роботі «Матеріалізм і емпіріокри-

тицизм» він гостро критикував австрійського фізика та філософа Ернста Маха за твердження, що без суб'єкта нема об'єкта. П. В. Копнін виявив неабияку наукову мужність і по суті виступив проти В.І. Леніна. Матеріалізм та ідеалізм суперечать діалектиці, відповідно до якої матеріальне та ідеальне нерозривно пов'язані одне з одним. Прихильність до матеріалізму чи до ідеалізму по суті є питанням віри. Вірність діалектичній логіці, до якої Г. Гегель включив життя, привела П. В. Копніна до суперечності з офіційною радянською філософією. Як послідовний діалектик він відійшов від догм марксистсько-ленінського матеріалізму.

Зазначимо, що діалектичне положення П. В. Копніна про органічний зв'язок суб'єкта з об'єктом цілковито справедливе для сфери права, оскільки воно створене людиною.

П. В. Копнін підкреслює роль цілеспрямованості пізнання. Він наголошує на тому, що вона «становить не зовнішній його бік, а істотний момент, без якого по суті нема пізнання як духовної діяльності суб'єкта. Що, яку сторону осягати в предметі, як, в якому напрямку змінювати його – це визначається суб'єктом, його цілями та потребами... Суб'єкт і його цілі, які впливають з суспільних відносин, можуть по-різному впливати на пізнавальний процес, на зміст пізнавального образу... Людина – активне начало в процесі пізнання, яке через цю причину набуває суб'єктивний характер» (Korpiń, 1974, р. 128-130). Такий підхід має принципове значення для сфери права. Законослухняний громадянин і зловмисник по-різному вивчають законодавство.

Далі фундатор української філософської школи окреслює проблему істини, яка належить до найдревніших і найскладніших. «ґносеологічна проблематика, – пише він, – стягується до істини, як до свого фокусу» (Korpiń, 1974, р. 131). З усіх визначень істини він обирає аристотелівське визначення істини як ствердження чи заперечення, котре відповідає дійсності. Він підкреслює, що в історії філософії це визначення перетворилось на загальновизнане (Korpiń, 1974, р. 131).

П. В. Копнін вважає, що основна перепона, з якою стикались філософи, розв'язуючи дану проблему, є виявленням в істині знов-таки взаємовідношення суб'єкта й об'єкта. Він зазначає: «Суть істини може бути розкрита, якщо вона буде розглядатись як теоретична форма розв'язання суперечностей між суб'єктом та об'єктом у процесі перетворення явищ природи та суспільного життя» (Korpiń, 1974, р. 139).

І далі: «Суб'єкт і об'єкт протистоять одне одному. Пізнання не роз'єднує їх, а пов'язує. І це воно робить за допомогою істини, котра, з одного боку, є результатом людської діяльності – і в цьому сенсі суб'єктивна, а з іншого боку, об'єктивна, оскільки її зміст не залежить ані від людини, ані від людства» (Korpiń, 1974, р. 139-140). Він пише, що

по суті тільки об'єктивна істина є істиною, бо у своєму змісті вона не залежить від людини, хоча є результатом її діяльності. На його погляд, об'єктивність і суб'єктивність істини взаємно доповнюють, а не виключають одне, кожне з них стає можливим тільки завдяки іншому (Kopnin, 1974, p. 140).

Здійснюючи наступний крок у вивченні цієї проблеми, П. В. Копнін звернувся до такого важливого положення Г. Гегеля щодо усвідомлення істини як твердження, що істина можлива тільки як процес. «Пізнання суверенне і несуверенне, – зазначає автор цитованої монографії, – воно суверенне, як процес і несуверенне як будь-який досягнутий стан. В принципі людському пізнанню доступні всі явища та процеси у світі, але людина не може здійснити цю можливість в якийсь конкретний історичний період, що дає обмежене знання. Кожний результат людського пізнання суверенний, оскільки він є моментом процесу пізнання об'єктивної реальності, і несуверенний як окремих акт, котрий має свої межі, визначені певним рівнем розвитку людської цивілізації... Пізнання... суверенне як потенційна здатність мислення все досягнути і несуверенне в результаті реальної нездійсненності цього досягнення на якомусь певному історичному відрізку часу» (Kopnin, 1974, p. 142-143). Він наголошує на тому, що істина – не застиглий стан, а суспільно-історичний процес.

Автор цитованої монографії вважає, що протиставлення істини та заблудження має відносний характер, тому що в реальному процесі пізнання нема істини в чистому вигляді, абсолютно вільної від моментів заблудження, тобто неістини. Істина в чистому вигляді існує тільки в абстракції, вважає він, а дійсний рух пізнання означає рух від неістинного до істинного, і цей рух певною мірою містить моменти ілюзорності, заблудження; у будь-якій теорії є такі моменти, їх потім виявляють і до теорії вносять відповідні корективи (Kopnin, 1974, p. 144).

Що стосується абсолютної та відносної істини, то, на думку П. В. Копніна, вони протилежні одна одній не настільки, як істина і заблудження. Адже вони перебувають у межах тієї самої якості – процесу розвитку пізнання до об'єктивної істини, а відмінність між ними полягає в мірі повноти, глибини досягнення об'єктивної природи предмета (Kopnin, 1974, p. 146).

Щодо абсолютної істини П. В. Копнін зазначає, що пізнання набуває об'єктивно-істинного змісту саме в русі, дійсна абсолютність знання можлива тільки як процес, що дозволяє досягти об'єктивного змісту; усяка об'єктивна істина як процес є одночасною й абсолютною. Абсолютне, на його думку, не якийсь закінчений результат, а процес, якого реально досягають через відносне, без якого воно не може існувати, і тому будь-яка об'єктивна істина не тільки

абсолютна, але й відносна. Він робить висновок, що існує одна об'єктивна істина, яка одночасно є абсолютно-відотною. Абсолютність та відносність він розглядає як характеристики зрілості процесу, що має назву об'єктивної істини, котра ніколи не буває або тільки абсолютною, або тільки відотною (Kopnin, 1974, p. 148).

У праці «Гносеологічні та логічні основи науки» читаємо таке: «Розвиток абсолютно-відотної істини йде шляхом поглиблення та збагачення її об'єктивного змісту новими сторонами шляхом конкретизації істини... Конкретність істини також пов'язана з її об'єктивністю; конкретною може бути тільки істина, яка осягає об'єкт у всій повноті його властивостей та закономірностей. Задача пізнання – осягти реальний зміст предмета, а це означає, що необхідно відтворити усе розмаїття властивостей, зв'язків, опосередкувань даного предмета з іншими, які по суті нескінченні. Таким чином об'єктивна природа предмета невичерпна, вона осягається тільки в безперервному процесі виявлення нових сторін, властивостей, закономірностей та їхнього органічного зв'язку. Тому справжня об'єктивна істина завжди конкретна, є системою, що розвивається, безперервно збагачується новими визначеннями, які виражають нові сторони, зв'язки об'єкта» (Kopnin, 1974, p. 152-153). До цих міркувань П. В. Копнін додає, з посиланням на «Феноменологію духу» Г. Гегеля, що істина – завжди система, це конкретна сукупність (точніше, цілокупність), котра осягає об'єкт в усій повноті його властивостей, зв'язків тощо і перебуває у безперервному розвитку.

«Таким чином, – доходить висновку П. В. Копнін, – об'єктивна істина в реальному процесі пізнання виступає у формі абсолютно-відотної, конкретної та лише в цій формі зберігає свою об'єктивність і розвиває її» (Kopnin, 1974, p. 154).

В обговорюваній монографії автор розглядав питання щодо емпіричного та теоретичного рівня знання. Досвід є фундаментом знань, але емпіризм, пише вчений, становить увесь його зміст. І хибу емпіризму він вбачає в односторонності, в абсолютизації досвіду та недооцінці значення теорії, яку він вбачає як просту суму даних досвіду (досліду). «Емпірик вимагає, щоб знання ґрунтувалось тільки на досвіді, проте ... він теоретично ігнорує абстрактне мислення, а практично не може обійтись без нього». Водночас він додає, що зневажливе ставлення до теорії є найвірнішим шляхом до неправильного мислення (Kopnin, 1974, p. 179-180).

«Теоретичне знання, – пише П. В. Копнін далі, – відтворює об'єкт з боку його внутрішніх зв'язків і закономірностей руху, які осягаються шляхом раціональної обробки емпіричного знання. Його логічною формою є система абстракцій, яка пояснює об'єкт. Практичне застосування теоретич-

ного знання розширюється у порівнянні з емпіричним» (Kornin, 1974, p. 196).

Побудову теорії П. В. Копнін розглядає як певне завершення пізнавального процесу. На його думку, пізнання за допомогою мислення виходить за межі даного в досвіді; раціональне тут є засобом досягнення нового змісту знання, не даного в досвіді. Він пише: «На теоретичному рівні знання набуває справді загального характеру і прагне дати істину в усій конкретності та об'єктивності її змісту... Завдяки своїй всезагальності та конкретності теоретичне знання має широку сферу практичного застосування» (Kornin, 1974, p. 196). Прогрес наукового знання, на його погляд, може бути визначений перш за все побудовою нових фундаментальних теорій, оскільки наука є системою теорій (Kornin, 1974, p. 203).

Усі ці положення філософської гносеології, викладені П. В. Копніним, є цілком прийнятними для гносеології права. Це треба вважати за вагоме свідчення того, що гносеологія права є органічною складовою філософської гносеології.

Питання щодо теоретичного мислення розглядає В. І. Шинкарук у монографії «Єдність діалектики, логіки і теорії пізнання»: «Теоретичне мислення людини формує філософія, оскільки саме вона дає понятійне знання загальних форм буття... теоретичне мислення організовує і цілеспрямовує процеси міркування, підпорядковувавши їх створенню певної теорії, системи знання. У цьому процесі цілеспрямованого досягнення предмету за допомогою організованого ланцюга міркувань найважливішу роль грає виразне, понятійне знання загального, відношене до досягнення особливого, бо тут воно виступає як метод пізнання» (Shinkaruk, 1977, p. 228). Звідси випливає така порада юристам: для вдосконалення свого теоретичного мислення їм варто вивчати філософію.

В іншій праці «Діалектика як логіка і теорія пізнання» П. В. Копнін приділяє значну увагу ідеї як основі, ядру наукової теорії. Він пише, що саме в ідеї досягнуто найповнішої відповідності змісту думки з об'єктивністю, найповнішого та найглибшого відтворення дійсності» (Kornin, 1973, p. 275). Особливістю ідеї він вважає те, що вона «відтворює не річ або властивість, як вони існують, а розвиток речей в усіх їхніх зв'язках та опосередкуваннях, тобто дійсність не просто в її існуванні, а в необхідності й можливості. Ідея охоплює тенденцію розвитку явищ дійсності, тому в ній відтворене не тільки існуюче, але й належне... Для потреб практичної діяльності необхідно не просто відтворити річ, але й осягти можливості, які в ній містяться, те, чим вона може бути внаслідок закономірного, необхідного розвитку. Ця якість думки найбільше втілена в ідеї; решта ж форм думки, розвиваючись, прагнуть стати ідеєю і тим самим виконати свою

функцію. Отже, думка – це ідея (ідею містить принаймні як мету свого розвитку всяка форма мислення)» (Kornin, 1973, p. 274).

Далі автор вказаної праці зазначає, що хоча ідея – це основа наукової теорії, її не можна виділити з теорії, ізолювати й розглядати як щось самостійне та зовнішнє стосовно системи знання, створеної на її основі, бо вона існує в самій теорії та розкривається в ній. Отже, підкреслює він, без теорії нема ідеї, але й без ідеї нема теорії. Він додає, що поки ідея не дозріє, неможливе створення нової теорії та системи понять, які її утворюють і функція яких полягає в розкритті ідеї; тому ідея одночасно й обмежує наукову теорію, бо зміна ідей означає також зміну теорій; розвиток теорії пов'язаний з розвитком ідеї (Kornin, 1973, p. 279-280).

У підґрунті будь-якої теорії права лежить ідея права. «Ідея права, – пише Д. Ллойд, – за всіх часів асоціювалася з ідеєю справедливості ... це і є тим найвищим принципом, до здійснення якого повинне прагнути право» (Lloyd, 2006, p. 132). Особливий акцент він робить на необхідності творчого підходу до ідеї права у наш час, адже в майбутньому право мусить повністю виконати ті соціальні функції, які воно покликане виконувати й виконання яких суспільство від нього очікує. Він не має сумнівів, що завдання як юристів-практиків, так і правознавців полягає у постійному вдосконаленні права, щоб воно завжди відтворювало соціальну реальність сучасного світу (Lloyd, 2006, p. 11).

Отже, розглянемо питання щодо зв'язків правової гносеології з іншими філософсько-правовими дисциплінами – правовими антропологією, праксеологією, аксіологією та онтологією. Вони зумовлені тими зв'язками, які мають місце між філософськими гносеологією та антропологією, праксеологією, аксіологією й онтологією. Зв'язки між такими складовими загальної філософії, як гносеологія та антропологія, мають діалектичний характер, адже пізнавальні процеси здійснюються людиною. Тому існують і діалектичні зв'язки між гносеологією права й антропологією права. Діалектичний характер притаманний зв'язкам філософської гносеології з філософською праксеологією, оскільки пізнання являє собою один з різновидів діяльності людини, через що органічно взаємопов'язаними є правові гносеологія та праксеологія. Наявні й діалектичні взаємозв'язки між філософською гносеологією та філософською аксіологією, що пояснює наявність подібних зв'язків гносеології права з аксіологією права. Крім того, філософська гносеологія діалектично пов'язана і з філософською онтологією, адже пізнавальні процеси існують, є складником буття, і, відповідно, гносеологія права діалектично пов'язана з онтологією права (Bandura, 2018, p. 25-33).

Наукова новизна

Наукова новизна полягає в тому, що спадщина, яку залишили нам представники української філософської школи 1960-х років на чолі з академіками П. В. Копніним та В. І. Шинкаруком, у галузі філософії загалом та філософської гносеології зокрема має важливе значення для сучасної гносеології права.

По-перше, можна і треба вести мову про основне питання гносеології права. Воно збігається з основним питанням філософії права. Оскільки ця остання є складовою загальної філософії, то це питання про відношення людини як правової істоти та світу права.

По-друге, у філософській гносеології суб'єктом пізнання є індивід в єдності із суспільством, тому слід визнати, що і суб'єкт правового пізнання має такий самий характер.

По-третє, гносеологія права має діалектичні зв'язки з іншими складовими філософії права – правовими антропологією, онтологією, гносеологією, праксеологією й аксіологією. Пояснення цих взаємозв'язків полягає в тому, що правова гносеологія входить до складу філософської гносеології, яка діалектично пов'язана з філософськими антропологією, онтологією, праксеологією й аксіологією.

Далі, для правосвідомості окремої людини правові норми та інститути, а також правовідносини можна вважати об'єктивною реальністю, яка протистоїть цій правосвідомості як суб'єктивній реальності. Для суспільної правосвідомості правові норми та інститути, а також правовідносини мають об'єктивно-суб'єктивний характер. Крім того, правосвідомість і правова реальність тотожні одне одному в тому сенсі, що людина як правова істота створює правову реальність як сукупність норм та інститутів права, а також правовідносин відповідно до своєї правосвідомості; разом з тим правосвідомість прагне досягти всю правову реальність. Одночасно правосвідомість та правова реальність протилежні одне одному, і їхня взаємодія є внутрішнім джерелом розвитку правової гносеології, а також філософії права загалом. У статті також зроблено висновок, що існують два формулювання основного питання філософії права, оскільки вона є областю перетину загальної філософії та правознавства; основне питання філософії права як складової загальної філософії – це питання про відношення правової людини та світу права. Основне питання філософії права як складової правознавства – питання: «Що є право?». В обох випадках йдеться про суть права як особливого аспекту суспільного життя.

Висновки

1. Представники української філософської школи 1960-х років на чолі з академіками П. В. Копніним та В. І. Шинкаруком залишили нам дуже вагомий спадщину в галузі філософії загалом та філософської гносеології зокрема. Низка їхніх висновків є справедливою для правової гносеології.

П. В. Копнін вважає, що основне питання гносеології збігається з основним питанням загальної філософії. Відповідно основне питання гносеології права – основне питання філософії права. Існують два формулювання основного питання філософії права, оскільки вона є одночасно складовою загальної філософії і правознавства. Основне питання філософії права – це питання про відношення людини як правової істоти і світу права. Як субдисципліна правознавства філософія права є самоусвідомленням права, й основним її питанням є питання: «Що є право?». В обох випадках йдеться про суть права як особливого аспекту суспільного життя. У даній статті гносеологію права розглянуто як складову філософської гносеології. Основне її питання – питання щодо відношення людини як правової істоти та світу права.

2. Оскільки у філософській гносеології суб'єктом пізнання є індивід в єдності з суспільством, то й суб'єкт правового пізнання має такий же характер.

3. Прогрес наукового знання загалом визначено перш за все побудовою нових фундаментальних теорій, а ядром наукової теорії є ідея. Дане положення поділяє правова гносеологія як складова філософської гносеології.

4. Філософська гносеологія діалектично пов'язана з філософськими антропологією, онтологією, праксеологією й аксіологією. Тому гносеологія права має діалектичні зв'язки з іншими складовими філософії права – правовими антропологією, онтологією, гносеологією, праксеологією й аксіологією, оскільки вони одночасно є субдисциплінами відповідних розділів загальної філософії.

5. Правові норми й інститути, а також правовідносини можна вважати об'єктивною реальністю, яка протистоїть правосвідомості окремої людини як суб'єктивній реальності. Для суспільної правосвідомості правові норми та інститути, а також правовідносини мають об'єктивно-суб'єктивний характер.

6. Визначаючи правосвідомість, ми визначаємо й правову реальність. Людина як правова істота створює правову реальність як сукупність норм та інститутів права, а також правовідносин відповідно до своєї правосвідомості. Одночасно правосвідомість прагне досягти всю правову реальність. Вони мають бути тотожними одне одному. Водночас вони є протилежностями,

протистоять одне одному, і їхня взаємодія є внутрішнім джерелом розвитку правової гносеології, а також філософії права загалом.

7. Прихильність до матеріалізму чи ідеалізму суперечить діалектиці (з точки зору якої матерія та свідомість нерозривно пов'язані одне з одним і взагалі не можна ставити питання про первинність того чи іншого), і є справою віри. У нашому досвіді матеріальне та ідеальне завжди з'являються в

єдності, первинність якогось з них і вторинність другого досвід не може ні підтвердити, ні спростувати. Корифеї української філософської школи виявили наукову мужність і всупереч догмам марксистсько-ленінської філософії зробили висновок, що об'єкт пізнання перебуває в єдності з суб'єктом. Це положення цілком справедливе і для гносеології права.

REFERENCES

- Abbas P., & Goudsmit, A. (2019). Book Reviews. *Journal of Legal Anthropology*, 3(1), 103-108. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030108>.
- Bandura, O.O. (2018). Hnoseolohiia prava yak skladova filosofii prava [Gnoseology of Law as Component of the Philosophy of Law]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1-2(15-16), 25-33. doi: <https://doi.org/10.33270/02181602> [in Ukrainian].
- Baranov, A.V. (2018). The problem of the formation of the basic concepts of matter, motion and energy in the context of the 21st century gnoseology and ontology. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*, 435, 177-186. doi: 10.17223/15617793/435/23.
- Berniukov, A.M. (2014). Ontolohiia ta hnoseolohiia pravovoi realnosti: suchasnyi stan doslidzhennia problemy v Ukraini [Ontology and Gnoseology of legal Reality: contemporary state of research of problem in Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk "Povitriane ta kosmichne pravo", Legal Bulletin "Air and Space Law"*, 3(32), 21-23. doi: 10.18372/2307-9061.32.8413 [in Ukrainian].
- Comaroff, J. (2018). Does Anthropology Matter to Law? *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 72-78. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020206>.
- Dawson, S. (2019). Aristotle's gnoseology and understanding 'understanding' in practitioner research. *Published online*. doi: <https://doi.org/10.1080/09650792.2018.1553727>.
- Fatianov, I.V. (2017). Gosudarstvenno-pravovoe modelirovanie: poniatie i mesto v sisteme metodov teorii gosudarstva i prava [State-legal modeling: concept and place in the system of methods of the theory of state and law]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, Bulletin of Tomsk State University*, 416, 191-195. doi: 10.17223/15617793/416/29 УДК 340.115.7 [in Russian].
- Frolova, E.A. (2019). Kistiakovskiy B.A. kak metodolog, filosof i sotsiolog prava [Kistyakovsky B.A. as a methodologist, philosopher and sociologist of law]. *Gosudarstvo i pravo, State and law*, 3, 149-158. doi: 10.31857/S013207690004441-7 [in Russian].
- Gardner, D. (2019). Comment on cosmopolitan politesse. *Journal of Legal Anthropology*, 3(1), 85-93. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030106>.
- Hughes, G. (2019). Introduction. *Journal of Legal Anthropology*, 3(1), 83-84. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030105>.
- Khalikov, A.N. (2017). *Filosofia prava [Philosophy of Law]*. Moscow: RIOR; INFRA-M. doi: <https://doi.org/10.12737/22646> [in Russian].
- Khelmianova, Iu.S. (2016). Kategorii kaznimosti na sovremennom etape ee izuchenii [The category of cabage at the present stage of its study]. *Zmogus ir zodis. Svetimosios kalbos Man and the Word Foreign Languages*, 18(3), 40-49. doi: <http://dx.doi.org/10.15823/zz> [in Russian].
- Kingsley, J.J., & Telle, K. (2018). Does Anthropology Matter to Law? *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 61-71. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020205>.
- Koch, I. (2018). Turning Human Beings into Lawyers. *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 99-104. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020210>.
- Kopnin, P.V. (1973). *Dialektika kak logika i teorii poznaniia [Dialectics as Logics and Theory of Knowledge]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Kopnin, P.V. (1974). *Gnoseologicheskie i logicheskie osnovy nauki [Gnoseological and logical Foundations of Sciens]*. Moscow: Mysl [in Russian].
- Kudriavtseva, A.V. (2006). Ponimanie istiny v protsessualnykh otrasliakh prava kak vyrazhenie gnoseologicheskikh modeley poznaniia [Understanding of truth in the processual branches of law as an expression of epistemological models of cognition]. *Vestnik Orenburgskogo universiteta, Bulletin of Orenburg State University*, 3, 102-105. doi: 10.25198/1814-6457 [in Russian].
- Kuzmenko, V.V. (2019). Anthology, anthropology, axiology, gnoseology of Thomas Aquinas law conception. *Naukovyy Visnyk Dnipropetrovs'kogo Derzhavnogo Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, 4(4), 11-19. doi: 10.31733/2078-3566-2018-6-11-19.
- Lloyd, D. (2006). *Idea prava. Repressivnoe zlo ili sotsialnaia neobkhosimost? [The idea of law. Repressive evil or social need?]*. Moscow: Knigodel [in Russian].
- Lozhachevska, O., Sidorenko, K., & Sidenko, S. (2018). Hlobalni zekonomirnosti rozvytku svitovoho rynku aviatsiinykh perevezhen [Global patterns of development of the global air transportation market]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka, International economic policy*, 2(29), 55-74. doi: 10.33111/iep.2018.29.03. [in Ukrainian].

- Lunkov, A.S. (2017). Filosofskie osnsvaniia mirotvorchestva: prolegomeny k probleme [Philosophical foundations of peacemaking: prolegomes to the problem]. *Logos et praxis*, 2(16). doi: <https://doi.org/10.15688/lp.jvolsu.2017.2.8> [in Russian].
- Mammadov, A., & Gurbanov, F. (2019). Logical and Gnoseology Analysis of Fuzzy Set Theory of Lotfi Zadeh. *METAfizika International Journal of Philosophy and Interdisciplinary Studies*, 2(1), 7-29. doi: 10.33864/MTFZK.2019.26.
- Merry Sally Engle. (2018). Does Law Matter to Anthropology? *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 86-91. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020208>.
- Midić, I. (2018). The basic elements of the Orthodox gnoseology. *Sabornost*, 12, 1-16. doi: 10.5937/sabornost1812001M.
- Mishankina, N.A. (2015). Pragmatika nauchnogo diskursa [The Pragmatics of Scientific Discourse]. *Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta, Bulletin of the Novosibirsk State Pedagogical University*, 2(5), 126-133. doi: <http://dx.doi.org/10.15293/2226-3365.1502.12> [in Russian].
- Peletz, M.G. (2018). Why Anthropology Doesn't Matter Much to Law. *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 92-98. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020209>.
- Prokhorov, M.M. (2017). Ontologiya, gnoseologiya i ontognoseologiya [Ontology, epistemology and ontognoseology]. *Filosofskaia mysl, Philosophical thought*, 4, 22-36. doi: 10.7256/2409-8728.2017.4.22418 [in Russian].
- Prokhorov, M.M. (2017). Vzaimosvaz ontologii i gnoseologii kak problema sovremennoy otechestvennoy filosofii [The relationship of ontology and epistemology as a problem of modern Russian philosophy]. *Vestnik Severnogo (Arkticheskogo) federalnogo universiteta, Bulletin of the Northern (Arctic) Federal University*, 2, 77-79. doi: 10.17238/issn2227-6564.2017.2.77 [in Russian].
- Rapport, N. (2019). The grey zone, distortion and the ownership of causation. *Journal of Legal Anthropology*, 3(1), 94-102. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030107>.
- Rosen, L. (2018). Reconciling Anthropology and Law. *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 105-108. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020211>.
- Shinkaruk, V.I. (1977). *Edinstvo dialektiki, logiki i teorii poznaniia [Unity of dialectics, logics and teory of knowledge. Introduction in dialectical logics]*. Kiev: Nauk. dumka [in Russian].
- Shinkaruk, V.I., Ivanov, V.P., & Molchanov, I.N. (et al.). (1977). *Chelovek i mir cheloveka (Kategorii "chelovek" i "mir" v sisteme nauchnogo mirovozzreniia) [Man and world of man (Categories "man" and "world" in the system of scientific outlook)]*. V.I. Shinkaruk (Ed.). Kiev: Nauk. dumka [in Russian].
- Tarasov, O. (2019). Struktura mizhnarodno-pravovoi realnosti: ontologichnyi ta hnoseologichnyi aspekty [The structure of international legal reality: ontological and gnoseological aspects]. *Filosofia prava i zahalna teoria prava, Philosophy of law and general theory of law*, 1, 168-174. doi: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2019.1.186751> [in Ukrainian].
- Tokovenko, O.S. (2018). Subiektnist politychnoho piznannia: hnoseologichnyi vymir [Subjectivity of political cognition: gnosiological measuring]. *Epistemologichni doslidzhennia v filosofii, sotsialnykh i politychnykh naukakh, Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Science*, 1(1-2), 115-121. doi: <https://doi.org/10.15421/341812> [in Ukrainian].
- Uzel, K. (2018). Book Review. *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 122-124. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020214>.
- Wilson, R.A. (2019). The digital ethnography of law. *Journal of Legal Anthropology*, 3(1), 1-20. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030101>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Abbas P., Goudsmit A. Book Reviews. *Journal of Legal Anthropology*. 2019. Vol. 3. Issue 1. P. 103–108. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030108>.
- Бандура О. О. Гносеологія права як складова філософії права (загальні думки). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. № 1–2 (15–16). С. 25–33. doi: <https://doi.org/10.33270/02181602>.
- Baranov A. V. The problem of the formation of the basic concepts of matter, motion and energy in the context of the 21st century gnoseology and ontology. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*. 2018. Issue 435. P. 177–186. doi: 10.17223/15617793/435/23.
- Бернюков А. М. Онтологія та гносеологія правової реальності: сучасний стан дослідження проблеми в Україні. *Юридичний вісник «Повітряне та космічне право»*. 2014. Т. 3. № 32. С. 21–23. doi: 10.18372/2307-9061.32.8413.
- Comaroff J. Does Anthropology Matter to Law? *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 72–78. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020206>.
- Dawson S. Aristotle's gnoseology and understanding 'understanding' in practitioner research. *Published online*: 22 Feb 2019. doi: <https://doi.org/10.1080/09650792.2018.1553727>.
- Фатьянов И. В. Государственно-правовое моделирование: понятие и место в системе методов теории государства и права. *Вестник Томского государственного университета*. 2017. № 416. С. 191–195. doi: 10.17223/15617793/416/29
- Фролова Е. А. Кистяковский Б. А. как методолог, философ и социолог права. *Государствоиправо*. 2019. № 3. С. 149–158. doi: 10.31857/S013207690004441-7.
- Gardner D. Comment on cosmopolitan politesse. *Journal of Legal Anthropology*. 2019. Vol. 3. Issue 1. P. 85–93. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030106>.

- Hughes G. Introduction. *Journal of Legal Anthropology*. 2019. Vol. 3. Issue 1. P. 83–84. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030105>.
- Халиков А. Н. Философия права : учебник. М. : РИОР ; ИНФРА-М, 2017. 602 с. doi: <https://doi.org/10.12737/22646>.
- Хельмянова Ю. С. Категория кажимости на современном этапе ее изучения. *Žmogus ir žodis. Svetimosios kalbos Man and the Word Foreign Languages*. 2016. Vol. 18. No. 3. P. 40–49. doi: <http://dx.doi.org/10.15823/zz>.
- Kingsley J. J., Telle K. Does Anthropology Matter to Law? *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 61–71. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020205>.
- Koch I. Turning Human Beings into Lawyers. *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 99–104. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020210>.
- Копнин П. В. Диалектика как логика и теория познания. М. : Наука, 1973. 324 с.
- Копнин П. В. Гносеологические и логические основы науки. М. : Мысль, 1974. 568 с.
- Кудрявцева А. В. Понимание истины в процессуальных отраслях права как выражение гносеологических моделей познания. *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2006. № 3. С. 102–105. doi: [10.25198/1814-6457](https://doi.org/10.25198/1814-6457).
- Kuzmenko V.V. Anthology, anthropology, axiology, gnoseology of Thomas Aquinas law conception. *Naukovyy Visnyk Dnipropetrovs'kogo Derzhavnogo Universytetu Vnutrishnikh Sprav*. 2019. Vol. 4. Issue 4. P. 11–19. doi: [10.31733/2078-3566-2018-6-11-19](https://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-6-11-19).
- Ллойд Д. Идея права. Репрессивное зло или социальная необходимость? М. : Книгодел, 2006. 415 с.
- Ложачевська О., Сидоренко К., Сіденко С. Глобальні закономірності розвитку світового ринку авіаційних перевезень. *Міжнародна економічна політика*. 2018. № 2 (29). С. 55–74. doi: [10.33111/iep.2018.29.03](https://doi.org/10.33111/iep.2018.29.03).
- Луньков А. С. Философские основания миротворчества: пролегомены к проблеме. *Logos et praxis*. 2017. № 2. Т. 16. doi: <https://doi.org/10.15688/lp.jvolsu.2017.2.8>.
- Mammadov A., Gurbanov F. Logical and Gnoseology Analysis of Fuzzy Set Theory of Lotfi Zadeh. *METAFIZIKA International Journal of Philosophy and Interdisciplinary Studies*. 2019. Vol. 2. Issue 1. P. 7–29. doi: [10.33864/MTFZK.2019.26](https://doi.org/10.33864/MTFZK.2019.26).
- Merry Sally Engle. Does Law Matter to Anthropology? *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 86–91. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020208>.
- Midić I. The basic elements of the Orthodox gnoseology. *Sabornost*. 2018. Issue 12. P. 1–16. doi: [10.5937/sabornost1812001M](https://doi.org/10.5937/sabornost1812001M).
- Мишанкина Н. А. Прагматика научного дискурса. *Вестник Новосибирского государственного педагогического университета*. 2015. № 2. Т. 5. С. 126–133. doi: <http://dx.doi.org/10.15293/2226-3365.1502.12>.
- Peletz M. G. Why Anthropology Doesn't Matter Much to Law. *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 92–98. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020209>.
- Прохоров М. М. Онтология, гносеология и онтогносеология. *Философская мысль*. 2017. № 4. С. 36–40. doi: [10.7256/2409-8728.2017.4.22418](https://doi.org/10.7256/2409-8728.2017.4.22418).
- Прохоров М. М. Взаимосвязь онтологии и гносеологии как проблема современной отечественной философии. *Вестник Северного (Арктического) федерального университета*. 2017. № 2. С. 77–79. (Серия «Гуманитарные и социальные науки»). doi: [10.17238/issn2227-6564.2017.2.77](https://doi.org/10.17238/issn2227-6564.2017.2.77).
- Rapport N. The grey zone, distortion and the ownership of causation. *Journal of Legal Anthropology*. 2019. Vol. 3. Issue 1. P. 94–102. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030107>.
- Rosen L. Reconciling Anthropology and Law. *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 105–108. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020211>.
- Шинкарук В. И. Единство диалектики, логики и теории познания. *Введение в диалектическую логику*. Киев : Наук. думка, 1977. 364 с.
- Человек и мир человека (Категории «человек» и «мир» в системе научного мировоззрения) : монография / [Шинкарук В. И., Иванов В. П., Молчанов И. Н. и др.] ; ред. В. И. Шинкарук. Киев : Наук. думка, 1977. 344 с.
- Тарасов О. Структура міжнародно-правової реальності: онтологічний та гносеологічний аспекти. *Філософія права і загальна теорія права*. 2019. № 1. С. 168–174. doi: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2019.1.186751>.
- Токовенко О. С. Суб'єктність політичного пізнання: гносеологічний вимір. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2018. № 1 (1–2). С. 115–121. doi: <https://doi.org/10.15421/341812>.
- Uzel K. Book Review. *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 122–124. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020214>.
- Wilson R. A. The digital ethnography of law. *Journal of Legal Anthropology*. 2019. Vol. 3. Issue 1. P. 1–20. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030101>.

Стаття надійшла до редколегії 25.09.2019

Bandura O. – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8043-0988>

Gnoseology of Law as a Component of Philosophical Gnoseology (General Reasoning)

*The **purpose** of the article consists in that, to attract attention of modern scientists in sphere of philosophy of right to labours of Ukrainian philosophical school of 1960th in area of general philosophy and philosophical gnosiology, and also to show that a number of positions of gnosiology of right are the constituents of corresponding positions of philosophical gnosiology, and that dialectical intercommunications of legal gnosiology with legal anthropology, praxeology, axiology and ontology predefined by dialectical intercommunications of philosophical gnosiology with philosophical anthropology, praxeology, axiology and ontology. Some researchers examine the copulas of legal gnoseology with other components of legal philosophy, foremost with legal ontology (in particular, A. M. Bernjukov, M. M. Proxhorov, O. C. Tarasov), but a legal gnoseology has dialectical copulas also with legal anthropology, praxeology and axiology. V. . Kuzmenko analyses a question about unity of legal ontology, anthropology, axiology and gnosiology, however only in connection with philosophical-legal conception of Thomas Aquinas, it is necessary to set a question wider. **Methodology.** Research methods are predefined by his character. Dialectical and system-structural methods, methods of logic, are used in the article foremost. The **scientific novelty** of the article is to attract the attention of modern specialists on the philosophy of law to the achievements of the Ukrainian school of 1960-ies because they can and should be extended to the philosophy of law and legal gnosiology in particular. Organic intercommunications of legal gnosiology with other major sections of the philosophy of law due to the presence of the organic interrelations of philosophical gnosiology with appropriate disciplines. **Conclusions.** Specialists in philosophy of law must deeper explore the heritage of Ukrainian philosophers of the sixties and the dialectics of legal anthropology, praxeology, axiology, ontology and gnosiology.*

Keywords: gnosiology of right; philosophical gnosiology; philosophy of right; legal cognition; subject; object; truth; theory; idea; dialectics.